

Scandia

TIDSKRIFT FÖR HISTORISK FORSKNING

Årgång 2024 • band 90 • häfte 2

Redaktör & ansvarig utgivare

Professor Wiebke Kolbe

Redaktionssekreterare

Fil.dr Johannes Ljungberg

Webbredaktör

Fil.dr Sara Ellis Nilsson

Ekonomi- & prenumerationsansvarig

Professor Lars Edgren

Övriga redaktionsmedlemmar/styrelse

Docent Liesbeth Geevers, ordförande

Professor Hanne Sanders, Lunds universitet

Docent Henrik Rosengren, Lunds universitet

Biträdande professor Stefan Nyzell, Malmö universitet

Ph.d. Morten Fink-Jensen, Københavns universitet

Ph.d. Lene Sofie Bak, Københavns universitet

Fil.dr Ingmarie Danielsson Malmros, Malmö universitet

Fil.dr Robert Nilsson Mohammadi, Malmö universitet

Professor Lisa Hellman, Lunds universitet

Fil.dr Kristiina Savin, Lunds universitet

Fil.dr Ylva Grufstedt, Malmö universitet

© Stiftelsen Scandia

Förlag och grafisk form

Universus Academic Press, Christer Isell

Omslag

Gabriella Lindgren

Engelsk språkgranskning

Rikard Ehnsjö

Omslagsbild

Affisch för missionsutställningen i Aalborg 1910. Detta är den äldsta bevarade affischen för en dansk utställning och återger på ett nästan exemplariskt sätt tidens syn på den kristna missionens universella spridning (DMS' arkiv i Rigsarkivet, privatarkiv 10162, 194)

Tryck

Dardedze, Riga, Lettland 2024

Redaktionsråd

Advisory Board

SARI AUTIO-SARASMO, docent
Helsingfors universitet

ANDREAS MARKLUND, fil.dr
Lunds universitet

MICHAEL H. GELTING, professor
University of Aberdeen

FLEMMING MIKKELSEN, Dr.scient.pol.
Københavns universitet

MATS HALLENBERG, docent
Stockholms universitet

JES FABRICIUS MØLLER, Ph.d.
Københavns universitet

ORSI HUSZ, docent
Uppsala universitet

BERTEL NYGAARD, Ph.d.
Aarhus universitet

KARIN HASSAN JANSSON, docent
Uppsala universitet

DORTHE GERT SIMONSEN, Ph.d.
Københavns universitet

PASI IHALAINEN, professor
Jyväskylän universitet

SVEIN ATLE SKÅLEVÅG, professor
Universitetet i Bergen

NINA JAVETTE KOEFOED, Ph.d.
Aarhus universitet

ERIK THOMSON, associate professor
University of Manitoba

KIMMO KATAJALA, professor
Östra Finlands universitet

PAUL WARDE, professor
University of Cambridge

KARIN KVIST GEVERTS, docent
Svenska institutet för Förintelseforskning

ULF ZANDER, professor
Lunds universitet

PIRJO MARKKOLA, professor
Jyväskylän universitet

Innehåll

Redaktören har ordet <i>Wiebke Kolbe</i>	167
Den lovliga trolovelse. Et nyt retsbegreb i protokoller med ægteskabsdomme fra Lunds domkapitel 1577–1579 og 1589–1597 <i>Per Ingesman</i>	174
Dödben och förgöring i Vasatidens Stockholm <i>Paul Borenberg</i>	203
"Billedbog fra fjerne Egne". Missionsudstillinger i Danmark <i>Daniel Henschen</i>	222
1960-talets utbildningspolitiska systemskifte. Utbildningsteknologi som medel för ekonomisk tillväxt <i>Susanne Dodillet & Sverker Lundin</i>	252
Scandia debatt Sannings- och försoningskommission – en spegling av vår tids historiemedvetande <i>Klas-Göran Karlsson</i>	283
Scandia utblick Förintelseforskningen i Norden. Från historiskt undantag till demokratisk grundton <i>Henrik Rosengren</i>	297
Recensioner	
Monografier	
Vetenskapen som försvann? Svensk rasforskning efter 1935 <i>Martin Ericsson. Recenserad av Astri Andresen</i>	319
Mellankrigstider <i>Yvonne Hirdman. Recenserad av Christian Kofoed Hansen</i>	321
Lex THX. Historien om Sveriges största medicinska konflikt och den märkvärdiga veterinären som skapade den <i>Maria Josephson. Recenserad av Karin Jedeberg</i>	323
En värld med Gud. Religiös världsbild och kyrka i dansk-svenska Lunds stift 1650–1720 <i>Hanne Sanders. Recenserad av Michael Bregnsbo</i>	325

Avhandlingar

- I Want to Stay. Local Community and Prisoners of War at the Dawn
of the Eighteenth Century 327
Olof Blomqvist. Recenserad av Ola Teige

- Traditionella nyheter. Kläder, ekonomi och politik i Virestads socken 1750–1850 330
Martina Bööck. Recenserad av Marie Ulväng

Antologier

- Marknadens tid. Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism 333
Jenny Andersson, Nikolas Glover, Orsi Husz & David Larsson Heidenblad (red.). Recenserad av Ola Innset

- Ostädade väckelser. Modernitetens förtrupper 334
Sune Fahlgren, Joel Halldorf, Erik Sidenvall & Cecilia Wejryd (red.). Recenserad av Anton Hagen

- Svenska begreppshistorier. Från antropocen till åsiktskorridor 337
Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.). Recenserad av Pasi Ihalainen

- Kodex. Boken i medeltidens Sverige 339
Jonas Nordin (red.). Recenserad av Björn Tjällén

- Någonstans i Sverige. En antologi med lokalthistoriska perspektiv på
Sverige och förintelsen 341
Oscar Österberg (red.). Recenserad av Henrik Rosengren

- Knowledge Actors. Revisiting Agency in the History of Knowledge 343
Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.). Recenserad av Susann Holmberg

Urkunder

- Från Pehr Stenbergs värld 345
Alf Arvidsson, Ina Lindblom, Richard Pettersson (red.). Recenserad av Asger Wienberg

Läromedel

- Teori i historisk praktik 347
Martin Dackling & Sari Nauman (red.). Recenserad av Christina Douglas

- Mindre uppmärksammade historiska jubileer 351
Teckning av Fredrik Tersmeden

Redaktören har ordet

Wiebke Kolbe

Scandia blir mer öppen: Från och med nästa årgång är varje *Scandia*-nummer tillgängligt på nätet via omedelbar Open Access. Detta har varit ett krav från Vetenskapsrådet, som är *Scandias* största finansiär. Men viktigare är att detta är ett sätt att göra vetenskaplig kunskap lättare tillgänglig för alla. Vi är stolta och glada att framöver kunna bjuda på både en tryckt och en digital utgåva samtidigt och hoppas att den omedelbara tillgängligheten på nätet ökar *Scandias* spridning både i Norden och internationellt. I samband med detta har vi tvingats se över prenumerationspriserna, som för närvarande inte täcker kostnaderna för tryckning och distribution. Vi tvingas därför dessvärre höja prenumerationspriserna för att möjliggöra att *Scandia* inte blir en helt digital tidskrift. Vi tror att många av våra läsare även i fortsättningen uppskattar att hålla en pappersutgåva i handen och därför fortsätter att prenumerera på *Scandia*. Det här numret är således det sista som publiceras enligt den äldre proceduren att det finns tillgängligt på nätet först efter sex månader.

Det föreliggande *Scandia*-numret bjuder på två artiklar om tidigmodern samt två artiklar om modern historia, varav två är skrivna på danska och två på svenska.

Per Ingesman börjar med att undersöka bakgrunden till införandet av obligatorisk trolovning i Danmark och Norge 1582. Om ett par ville gifta sig måste de först trolovas i närvaro av en präst och minst fem vittnen. Ingesman jämför två domböcker från domkapitlet i Lund med domar i äktenskapsmål, det ena från 1577–1579, det andra omfattande åren 1589–1597. Under den första perioden ifrågasattes trolovningen i många fall på grund av att det inte hade skett någon formell trolovning, där släktingar och andra vittnen hade varit närvarande och trolovningsgävor hade utväxlats. Under den andra perioden förekommer ett nytt begrepp, nämligen laga trolovning. Nu var trolovningar endast giltiga om de skedde i närvaro av en präst. Äktenskapsförordningens krav på minst fem vittnen tillmättes inte någon betydelse av domkapitlet i Lund. I artikeln dras därför slutsatsen att efter 1582 var en prästs närvaro en förutsättning för en giltig trolovning.

Paul Borenberg undersöker bruket av "döingebe" och andra ting från galgbacken som en sorts trolldom, detta utifrån Stockholms domböcker från 1500- och 1600-talen. Medan tidigare forskning menat att bruket av kroppsdelar från galgbacken i första hand syftade till att stärka, bota och skydda hävdar Borenberg att det är rimligare att syftet snarare var att skada andra.

Daniel Henschen tar upp missionsutställningar i Danmark under den första halvan av 1900-talet. Missionsutställningar var en gång i tiden ett stort och välkänt fenomen i Danmark, med uppskattningsvis en miljon besökare på 173 utställningar mellan 1908 och 1958. De danska missionsorganisationerna ville skapa stöd för missionsprojektet genom att visa etnografiska föremål, dioramor, tablåer, byggnadsmodeller och missionärer klädda som de människor de arbetade bland. Henschen analyserar missionsutställningarna med utgångspunkt i den roll som strukturella och organisatoriska förhållanden, kommunikationspraktiker samt ideologisk och teologisk tolkning spelade för dem som en självständig praktik.

Susanne Dodillet och Sverker Lundin analyserar den utbildningsteknologiska eran som sträckte sig från 1960-talets början till mitten av 1970-talet. Utbildning började ses som ett socialt system som medvetet borde utformas för att möta samhällets behov, och undervisning uppfattades som en abstrakt, målinriktad process av beteendeförändring. Detta teknokratiska perspektiv begränsade lärarnas autonomi och reducerade dem till "komponenter" inom utbildningssystemet. De föreställningar om samhället och dess utveckling som gjorde det teknokratiska perspektivet attraktivt knyter Dodillet och Lundin till moderniseringsteorin och Handelshögskolan i Stockholm, vilka båda spelade en avgörande roll i att forma Sveriges ekonomiska politik under 1950-talet.

I "*Scandia* debatt" presenterar Klas-Göran Karlsson den svenska sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset. Den arbetade från 2020 till 2023 med att granska kränkningar och övergrepp mot den meänkielitalande befolkningen i Tornedalen, handlingar som utfördes av representanter för den svenska staten och kyrkan under 1800- och 1900-talens assimileringprocess. Karlsson ger ett inifrånperspektiv på kommissionsarbetet, med fokus på bruket och tolkningarna av historia. Han konstaterar att kommissionsarbetets kanske viktigaste funktion var att ge bränsle åt ett identifikations- och mobiliseringsarbete bland tornedalingarna.

Under rubriken "*Scandia* utblick" ger Henrik Rosengren en överblick över den aktuella nordiska forskningen om Förintelsen. Han jämför de nordiska länderna och visar hur Förintelsens minneskultur har påverkats av efterkrigstida berättelser om nationen, så att den skiljer sig från land till land. Dock har i alla nordiska länder minnet av Förintelsen utvecklats från en mindre relevant händelse till ett självklart kulturellt minne som integrerats i frågor om demokrati, skuld, moral och mänskliga rättigheter. Det har blivit ett politiskt verktyg och därigenom ett slagfält för identitetskonstruktion. Gemensam för samtliga nordiska länder var att journalistiskt arbete, populärkulturella företeelser och offentliga debatter med efterföljande politiska initiativ fungerat som drivande för att akademisk forskning om Förintelsen

skulle initieras på bredare front. Det är också tydligt att fältet är starkt politiserat, moraliskt infärgat och högst diversifierat.

Sist, men inte minst, bjuder vi även i detta nummer av *Scandia* på en omfattande recensionsavdelning med färsk recensioner av avhandlingar, monografier och antologier som rör nordisk historia.

Jag önskar alla en trevlig läsning.

Wiebke Kolbe

Medverkande i detta nummer

PAUL BORENBERG (f. 1987) fil.dr. Hans avhandling, *Tjänstefolk, vardagsliv i underordning, Stockholm 1600–1635* (2020), undersöker tjänstefolkets villkor under 1600-talet. Därefter har han varit verksam vid Centrum för arbetarhistoria, Lunds universitet, där han bedrivit forskning om Stockholms krognäring under 1700- och 1800-talen. För närvarande driver han ett postdok-projekt finansierat av Vetenskapsrådet där han undersöker uppvaktning samt för- och utomäktenskapliga sexuella relationer i svenska städer under det sena 1500-talet och tidiga 1600-talet. Adress: Stockholms universitet, Historiska institutionen, 106 91 Stockholm; e-post: Paul.Borenberg@historia.su.se

SUSANNE DODILLET (f. 1977) är doktor i idéhistoria och lektor i pedagogik vid Stockholms universitet. Hennes avhandling, *Är sex arbete? Svensk och tysk prostitutionspolitik sedan 1970-talet* (2009), har rönt stor medial uppmärksamhet och blivit del av en vetenskaplig kontrovers om forskningen bakom den svenska sexköpslagen. Efter disputationen har hon fortsatt att intressera sig för Sveriges politiska idéhistoria och undersökt denna med utgångspunkt i skolpolitiska och pedagogiska frågor såsom synen på elitutbildning, begåvning, föräldrar och skolreformer. Hon engagerar sig även i högskolepolitiska frågor och diskussioner. Sedan 2022 arbetar hon tillsammans med utbildningssociologen Sverker Lundin i ett VR-projekt om "Högskolepedagogikens idéhistoria". Exempel på aktuella publikationer är: tillsammans med Ditte Storck Christensen, "Parents as a Problem" i *Parents, Schools and the State*, Routledge 2023 och "ÖNHs hantering av tjänstetillsättningsärenden", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 28:1 samt tillsammans med Sverker Lundin "När skolan blev ett utbildningssystem" i *Pedagogikens politik*, Stockholm 2024. Adress: Stockholms universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik, 106 91 Stockholm; e-post: susanne.dodillet@edu.su.se

DANIEL HENSCHEN (f. 1980) er ph.d. på en afhandling om ydre mission som formidler af verden uden for Europa (2017). Hans forskningsinteresser omfatter på den ene side transnational historie og videnscirkulation, herunder særlig missionshistorie – bl.a. som forfatter til en monografi om den danske missionsbevægelse *Da danskerne ville omvende verden* (Gads Forlag 2019). På den anden side forsker han i historien om alternativt moderne, natur- og sundhedsdyrkende bevægelser, hvilket han har behandlet i en række publikationer om den danske livsreformbevægelse og vegetarismens historie, herunder (sammen med Sven Halse) biografien *Mikkel Hindhede og kampen om danskernes kost* (Aarhus universitetsforlag 2020). Henschen

er tilknyttet Roskilde Universitet som ekstern lektor. I 2024 og 2025 er han ansat på Háskóli Íslands og gæsteforsker ved Saxo-instituttet på Københavns Universitet på et forskningsprojekt i Eggert Ólafsson og Bjarni Pálssons ekspedition 1752-1757 og receptionen af deres rejsebog (*Reise igiennem Island, 1772*) – et referenceværk frem til i dag som var banebrydende for kendskabet til Island og dannelsen af omverdens Islandsbillede. Kontakt: dahe@ruc.dk

PER INGESMAN (f. 1953) er Dr.phil. og professor emeritus i Kirkehistorie ved Aarhus Universitet. Hans vigtigste forskningsområde er middelalderens og reformationstidens kirkehistorie med særligt henblik på kirkelig administration og jurisdiktion. Han har især interesseret sig for kirkelige domstole, på såvel centralt som lokalt niveau. I 2003 gav han den første behandling på dansk af den pavelige højesteret, den såkaldte Rota Romana, og dens betydning i den middelalderlige kirke i sin doktorafhandling *Provisioner og processer. Den romerske Rota og dens behandling af danske sager i middelalderen*. Siden reformationsjubilæet i 2017 har han især beskæftiget sig med de domstole, der efter indførelsen af reformationen i Danmark trådte i stedet for de katolske biskoppers domstole i de enkelte stifter, og som især beskæftigede sig med ægteskabssager. Da det ældste kildemateriale til disse domstoles virke stammer fra domkapitlet i Lund, har det givet ham anledning til at genoptage en gammel interesse for Skånes historie i den danske tid. Den går tilbage til, da han som student skrev en guldmedaljeafhandling om det lundensiske ærkesædes godsadministration; den blev i 1990 udgivet i skriftserien Skånsk senmedeltid och renässans under titlen *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*. Med brug af retsprotokoller med domme i ægteskabssager fra domkapitlet i Lund har han skrevet flere artikler, senest blandt andet ”Tamperretter eller konsistorier? Riberartiklernes ægteskabsdomstole, deres sammensætning og virke indtil omkring 1600” i *Historisk Tidsskrift* (2022) og ”På den hellige kirkes vegne’. Lundensiske domme i ægteskabssager 1577–1579” i *ALE. Historisk tidskrift för Skåne, Halland & Blekinge* (2023). Adresse: Institut for Kultur og Samfund – Afdeling for Teologi, Aarhus Universitet, Jens Chr. Skous vej 3, DK-8000 Aarhus C; e-mail: teopi@cas.au.dk

KLAS-GÖRAN KARLSSON (f. 1955), professor emeritus i historia vid Lunds universitet, har ett brett intresse för internationell samtidshistoria, med fokus på Ryssland och östra Europa, världskrigen, folkmord och brott mot mänskligheten samt europeisk historiekultur. Åren 2020–2023 var han ledamot i Sannings- och försoningskommissionen för tornedalningar, kväner och lantalaiset. Hans senaste böcker är *1920-talet – en spegel för vår tid* (med Kim Salomon) och *Lessons of History. The Holocaust and Soviet Terror as Borderline Events*, båda från 2024. Under utgivning är ett verk om

den ryska invasionen av Ukraina, *Ryssland och kriget om historien*. Adress: Lunds universitet, Historiska institutionen, Box 192, 221 00 Lund; e-post: klas-goran.karlsson@hist.lu.se

SVERKER LUNDIN (f. 1975) är utbildningssociolog och arbetar som lektor i pedagogik vid Göteborgs universitet. I sin avhandling och postdok-projekt undersökte han den svenska skolmatematikens historiska framväxt och hur man kan förstå motsägelsen mellan den enorma betydelse som matematiken tillmätts i samhället och att många människor klarar sig utmärkt i vuxenlivet, trots att de är jättedåliga på matematik. I "Hating School, Loving Mathematics" (2012) och i "Skolmatematiken är en bönesnurra" (2023) lanseras förklaringen att skolmatematiken bör förstås som en ritual som resulterar i en institutionaliserad "hatkärlek" till matematiken. Sedan 2022 arbetar Lundin tillsammans med idéhistorikern Susanne Dodillet i det VR-finansierade projektet "Högskolepedagogikens idéhistoria" (2022–2025). Där anläggs ett bredare perspektiv på forskningens och utbildningssystemets historiska framväxt, med fokus på det historiska ursprunget till pedagogiska idéer som "lärandemål" och "konstruktiv länkning". Adress: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Box 300, 405 30 Göteborg; e-post: sverker.lundin@gmail.com

HENRIK ROSENGREN (f. 1968) är docent i historia och verksam som lektor vid Historiska institutionen, Lunds universitet. Han leder forskningsmiljön vid NORAH at LU, North European Center for Research on Antisemitism and the Holocaust, och det VR-finansierade forskarnätverket Minnet av Förintelsen som förmedling, gestaltning och medialisering. Rosengren är också verksamhetsansvarig för Nationella forskarskolan i historiska studier. Hans forskningsintressen rör sig inom fälten antisemitism, Förintelsen, musik och politik, exilforskning och biografiskrivande. Nyligen publicerade Rosengren tillsammans med kollegan Petra Garberding antologin *The Cold War Through the Lens of Music-making in the GDR* (2022). I ett pågående forskningsprojekt undersöker Rosengren receptionen och framförandepraxisen i de nordiska länderna av konstmusik som relaterar till Förintelsen och hur detta kan kopplas till Förintelsens minneskultur, se exempelvis artikeln "Herman D. Koppel – musician, refugee and Holocaust-interpreter in a Swedish-Danish context" i konferensvolymen *Contextualizing the Holocaust in the Nordic Countries* (IHRS, kommande 2024). Han deltar även i ett omfattande europeiskt forskningsprojekt med namnet "Beethoven in Nazi-Occupied Europe" (2023–2027). Adress: Lunds universitet, Historiska institutionen, Box 192, 221 00 Lund; e-post: henrik.rosengren@hist.lu.se

Recensenter

ASTRI ANDRESEN, prof. i historia, Universitetet i Bergen

MICHAEL BREGNSBO, prof. i historia, Syddansk universitet

CHRISTINA DOUGLAS, docent i historia, Försvarshögskolan

PASI IHALAINEN, prof. i komparativ europeisk historia, Jyväskylä universitet

ANTON HAGEN, master i historia, Lunds universitet

SUSANN HOLMBERG, fil.dr. i historia, Høgskulen på Vestlandet

OLA INNSET, fil.dr. i historia, Handelshøyskolen BI, Oslo

KARIN JEDEBERG, doktorand i historia, Lunds universitet

CHRISTIAN KOFOED HANSEN, doktorand i historia, Lunds universitet

HENRIK ROSENGREN, docent i historia, Lunds universitet

OLA TEIGE, fil.dr. i historia, Høgskulen i Volda

MARIE ULVÄNG, docent i ekonomisk historia, Stockholms universitet

BIÖRN TJÄLLÉN, docent i historia, Mittuniversitetet

ASGER WIENBERG, doktorand i historia, Lunds universitet